

В. П. Хірний

Надпровідність та надпровідні матеріали

НАДПРОВІДНІСТЬ ТА НАДПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ Надпровідність (Н.) властива деяким чистим металам і сплавам, у яких електр. опір дорівнює нулю при охолодженні їх до критич. т-р T_c . При цьому з'являється абсолют. діамagnetизм (ефект Мейснера), відкритий 1933 у магніт. полях В, що знаходяться в області значень від нуля до B_c , термодинаміч. магніт. поля, у надпровідниках (НП) I-го роду, та до B_{c1} у НП II-го роду. B_{c1} – поле, при якому в НП проникає перший магніт. вихор (вихор Абрикосова). У полях від B_{c1} до B_{c2} НП II-го роду перебувають у змішаному стані. Поля B_c і B_{c1} порядку $10^{-1} \div 1$ кЕ, а B_{c2} змінюються від 1 до 500 кЕ. Н. зникає, якщо через зразок проходить електр. струм з густиною, що перевищує критичну J_c , оскільки при цьому створюється магнітне поле, що перевищує критичне. Н. виявлено у 11-ти неперехід. (Be, Mg, Cd, Zn, Ga, Al, Tl, In, Hg, Pb і Sn) та 19-ти перехід. (W, Ir, Hf, Ti, Ru, Re, Os, Pa, Th, Zr, Mo, Ta, V, La, Tc, Nb, Lu, Rh і U) металах із різними кристаліч. структурами, із яких Hg, La, Ti, Hf, Sn, Th, U і Ga є поліморфними. Н. проявляється лише в металів з валентністю не нижче 2 і не вище 8. Крива залежності T_c від числа валент. електронів N_e у перехід. металах I-го, II-го і III-го періодів Періодич. системи елементів Д. Менделєєва (ПСЕ) має 3 максимуми при $N_e = 3,0; 5,0$ і $7,0$ електронів на атом (ел/ат), а у неперехідних монотонно зростає з концентрацією від 0 до ~ 6 ел/ат. У Nb $T_c = 9,3$ К.

У НП II-го роду в змішаному стані немає повного ефекту Мейснера, тому в них Н. існує в полях до значно більших значень, ніж B_{c2} . Оскільки $B_{c2} \gg B_c$ та B_{c1} , то на практиці для виготовлення електр. кабелів використовують надпровідні сплави NbTi, NbSn і NbN з густиною струму $10^4 \div 10^7$ А/см² за відсутністю тепл. збитків. Ці значення густини на декілька порядків вищі, ніж ті, що досягають у алюм. або мідних дротах. Це, а також дуже великі магнітні поля, що створюють за допомогою надпровідник. соленоїдів, роблять привабливим застосування надпровідник. кабелів для постачання електр. струму від виробника до споживача, або створення апаратів з магніт. підвішуванням. Хоча встановлено лише 30 надпровід. чистих металів, існує понад 1 тис. надпровідник. сплавів і сполук. Виявлено, що в простих неперехід. металів додання 3d перехід. елементів зменшує T_c . У перехід. елементах залежність T_c від концентрації домішок ускладнюється. Типові

залежності T_c можна поділити на 3 групи. При додаванні елемента з більш низьким значенням T_c критична температура сплаву лінійно зменшується. Це спостерігається, коли в металах V-групи (V, Nb, Ta) розчиняються речовини з більшими значеннями N_e , що знаходяться в VI-й, VII-й і VIII-й групах ПСЕ, тобто у сплавах Nb–W, V–Mo та ін. Існує мінімум у залежності T_c від концентрації домішки в області їх серед. значень, що має місце в сплавах Nb–Mo. Значення T_c у деяких сплавах перевищує T_c вихід. компонентів. Це відбувається під час легування металів з малими T_c , що знаходяться в IV-й (Zr, Hf) і VI-й (Mo, W) групах ПСЕ, металами з більшими значеннями N_e , тобто металами V-ї і VII-ї груп, відповідно, а також при легуванні металів V-ї (V, Nb, Ta) і VII-ї груп (Tc, Re) металами з меншими N_e , тобто в сполуках Zr–Nb, Nb–Hf та ін. Під час сплавлення перехід. металів, що знаходяться в одній групі ПСЕ (Ts–Zr, Mo–W), справджуються усі 3 типи визначених залежностей.

Серед метал. надпровід. сплавів зі структурою A-15 є НП з найвищими T_c , напр., Nb₃(Al_{0,763}Ge_{0,237}) з $T_c = 21,05$ К. Вони знаходяться побл. 2-х інтервалів значень N_e : $4,50 \div 4,75$ ел/ат і $6,25 \div 6,50$ ел/ат. Незначні додавання металів і неметалів дуже впливають на T_c і N_c та ін. властивості, що утворюють низку метал. фаз з ін. кристаліч. структурами, ніж у сполук A-15. Серед ін. кристаліч. структур фази Лавеса є найбільш числен. групою метал. сполук. Також існує великий клас потрій. НП, напр., фази Шевреля. Окрім металів, Н. виявлена і в ін. речовинах: НП GeTe, SnTe та ін. з $T_c \approx 5$ К; НП з важкими ферміонами з $T_c = 0,5$ (CeCu₂Si₂); НП з низькою концентрацією електронів з $T_c = 1 \div 10$ К (La₃Se₄) залежно від концентрації носіїв заряду; неорганічні НП та надпровідні полімери типу (SN)_x.

Н. виявлено в металооксид. сполуках, або великотемператур. НП, тому що в них $T_c > 77$ К. Перший оксид. НП SrTiO₂ мав дуже малу $T_c = 0,3$ К. Потім в La_{1-x}Ti_{2-x}O₄ T_c збільшено до 13 К, але цей НП був нестійким. Сстійким є металооксид. НП BaPb_{1-x}Bi_xO₃ з $T_c = 13,7$ К. Цей НП має структуру шаруватого перовськіту та може бути ізолятором, напівпровідником або металом. Структура перовськіту є типу або ABX₃, або AB₂X₃, де А та В – катіони (метали), а Х – аніони (переважно кисень, але є і фтор, і хлор та ін.). 1986 синтезовано дефіцитний за киснем окисел La₄BaCu₅O_{13-δ}, що складався зі суміші 3-х кристалогр. фаз. Одна із них перовськітна La_{2-x}Ba_xCuO_{4-δ} була НП з початком переходу в надпровід. стан при 30 К. Потім виявлені різні класи мідних великотемператур. НП з шарами AO та BO₂, де А – великий перовськіт. іон (La, Sr, Ba), В – іон Cu. Для кількох катіонів у позиції А можливо їх упорядкування (ABO₃)_m. Великотемпературні надпровідні сполуки утвор. взаєм. проникненням фрагментів структур NaCl[(AO)_n] та перовськіту [(ABO_{3-δ})_m], де n – число шарів у площині CuO₂ елементар. комірки. Площини CuO₂ стають провідними та надпровідними при легуванні їх носіями заряду в певній області концентрацій. Існує 2 типи великотемператур. НП: леговані дірками; леговані електронами. Великотемпературні НП з р-провідністю: Ba_{1-x}M_xBiO₃, (n = 0, m = 1), M = K, Rb, x = 0,3 ÷ 0,5, $T_c = 30$ К; Y-сполука Ln₁Ba₂Cu₃O_{6+δ}, (Ln = Y, La, Nd, Sm, Eu, Gd, Dy, Ho, Er, Tm, Yb, Lu) (123) та YBa₂Cu₄O₈ (124) з $T_c = 80 \div 90$ К; La-сполука (La_{1-x}M_x)₂CuO₄, x = 0,08, n = 1, m = 1, $T_c = 30 \div 40$ К; Bi-сполука Bi₂Sr₂Ca_{n-1}Cu_nO_{2n+4}, n

≤ 3 , $m = 2$, $T_c = 7 \div 110$ K; Tl-сполука $Tl_2Ba_2Ca_{n-1}Cu_nO_{2n+4}$, $n \leq 3$, $m = 2$, $T_c = 20 \div 125$ K; Tl-сполука $Tl_{1-m}Ba_2Ca_{n-1}Cu_nO_{2n+3}$, ($2 \leq n \leq 5$), $m = 1$, $T_c = 70 \div 115$ K; Hg-сполука $YgBa_2Ca_{n-1}Cu_xO_x$, $T_c = 98 \div 138$ K. Високотемпературні НП n-провідністю: $(M_{1-x}Ce_x)_2CuO_4$, $M = Nd, Pr$, $x = 0,07$, $T_c = 25$ K; $(Ba_{1-x}M_x)_2BiO_3$, $M = K, Rb$, $x = 0,4$, $T_c = 30$ K; MgB_2 , $T_c = 39$ K; C_60M_x ($M_x = K, Na, Pb, Cs$), $x = 3$, $T_c = 50$ K.

Рекомендована література

1. Савитский Е. М., Барон В. В. и др. Металловедение сверхпроводящих материалов. Москва, 1969;
2. Финкель В. А. Структура сверхпроводящих соединений. Москва, 1983;
3. Пан В. М., Прохоров В. Г., Шпигель А. С. Металлофизика сверхпроводников. К., 1984;
4. Сидоренко С. І., Волошко С. М. Матеріалознавство високотемпературних надпровідників. К., 1995;
5. Хирный В. Ф., Козловский А. А. Сверхпроводящие материалы // Неорганическое материаловедение. Материалы и технологии. К., 2008. Т. 2, кн. 2.

Бібліографічний опис:

Надпровідність та надпровідні матеріали / В. П. Хірний // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-71322>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).